

Woke i Andeby?

Nils Lid Hjort, Matematisk institutt, UiO

Bidrag til **Fra Barks til Quisling: festskrift for Øystein Sørensen 70 år**, redaktører Bjørn Arne Steine, Nik. Brandal, Morten Nordhagen Ottosen. Gitt ut av Dreyers Forlag, desember 2024.

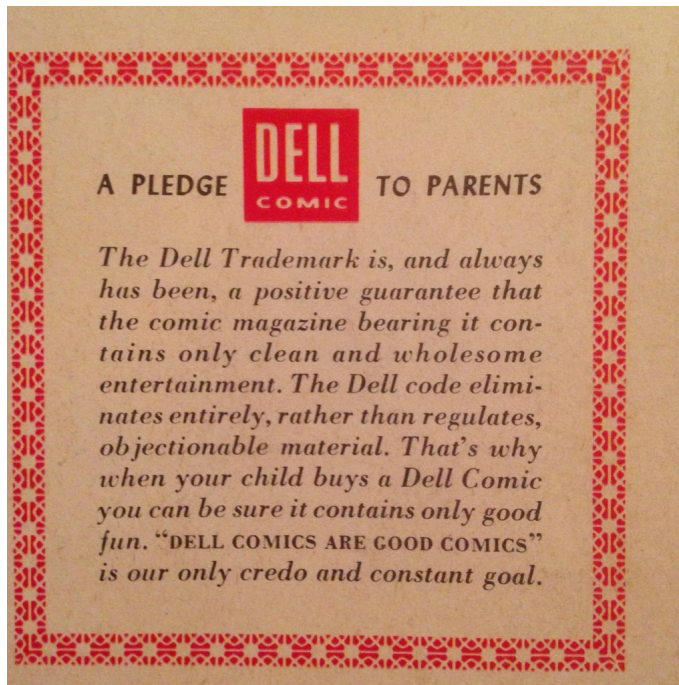
Nils Lid Hjort er professor i statistikk ved Matematisk institutt, UiO, og tilhører i likhet med Øystein Sørensen Videnskaps-akademiets donaldistiske fraksjon. Han har publisert fagbøker på Oxford og Cambridge University Press, og har vært involvert i diverse Forskningsråds-støttede prosjekter. I 2022–2023 ledet han prosjektet «Stability and Change», ved Centre for Advanced Research, Oslo, sammen med Håvard Hegre, med konfliktforskere, statsvitere og statistikere.

WOKE I ANDEBY?

Nils Lid Hjort, Matematisk institutt, UiO

Andeby pleide å gjenspeile Amerika, som forresten ikke bør hete dette lenger, og Norge pleide å gjenspeile både Amerika og Andeby. I et par etterkrigsgenerasjoner leste og slukte og annammet vi, og noen vil hevde vi lærte nesten for meget, av denne litterære flod.

Etter totusenskiftet er verden i endring, både i Sambandsstatene og for oss i Europa og Norge. Dette gjelder også litteraturens og menneskesinnes voktere, de mange på veien mellom forfatter og mottager. Vi er blitt sensitive, hvilket vi visstnok ikke var før. Vi har også rukket å bli urolige over hva vi lærte og ikke lærte da vi trodde at vi bare lærte i vei.

Bilde 1: Siden midt på 1950-tallet hadde Dell Comics denne «Pledge to Parents» godt synlig på sine blader. Her skal massene kunne fornøyes uten skumle sidetemaer eller hensikter, som Werthams *Seduction of the Innocent* (1954) advarte mot.

Sensitivitetslesing

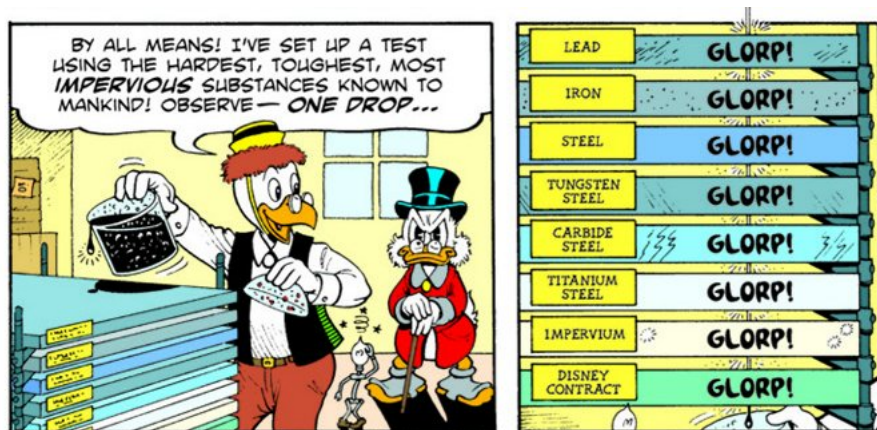
Woke, sensitivitet, påført og påstått smerte, kollektivt og individuelt, er altså over oss, med alt det medfører, av kanselleringer, reskrivninger og retusjeringer, forsiktighet, dårlig samvittighet, sensur – formodentlig i tillegg til bedre sosiokulturell oppdragelse. Slik har det selvsagt også vært før, i visse sammenhenger, fra de politisk villede til

de kulturelt implisitte. Men trykket er større og konsekvensene både mangslungne og mer uoversiktlige.

Vi forstår at Efraim Långstrump er redefinert som sydhavskonge, og at de som for en generasjon siden rakk å gripe de største trommene for å tromme vilt og brummende, de må nok ut. Vi tåler temmelig godt at noen ord vaskes og endrer seg (se bilde 5), eller at visse publikasjoner skyves litt bakover i bokhyllene, men at innhyrede sensitivitetslesende sensorer fra engstelige forlag aktivt skal forskåne oss lesere for «fat» og «ugly», i de Roald Dahl-bøker hvis sjarm og snert holdes oppe nettopp av slikt språk, det er en litt annen skål.

Temaene blir større, nær sagt så store man bare vil, når man hekter inn all opphisset diskurs om hva det er lov å kalle hva, eller mene om hvem, fra sorte hull til anglosaksisk historie, fra indianer og hvit til antikolonialisme, fra Charlie Hebdo til hva som ropes i Palestina-demonstrasjoner, og en tildels forvirrende kryssild av ulike bannbuller ved Harvard-universitetet.

I dette digre og i sannhet langhistoriske landskapet skal vi manøvrere oss frem til eller inn i et av dets hjørner, litteraturen og dens irrganger. I de svært lange annaler over sensurert og forbudt litteratur har vi Diokletians kamp mot bibelen i 303 e.Kr.; Index Librorum Prohibitorum med eventyrlig lange lister laget av den spanske inkvisisjon, fra 1551 og utover; vi husker sensur og bokbål fra nazi-tiden og diverse autodaféer lenge før det; vi har Huck Finn (der det etter år 2000 ikke hjelper forfatteren mye at han skrev «persons attempting to find a moral in it will be banished», i forordet 1884, til det er den for full av de to n-ordene); Orwells 1984 er på listen over de hyppigst forbudte bøker; man forbyr Pusjkin og Tolstoj i de fleste ukrainske biblioteker; osv. I dette lys opplever Mykle nesten en solskinnshistorie gjennom Høyesterett i 1958.

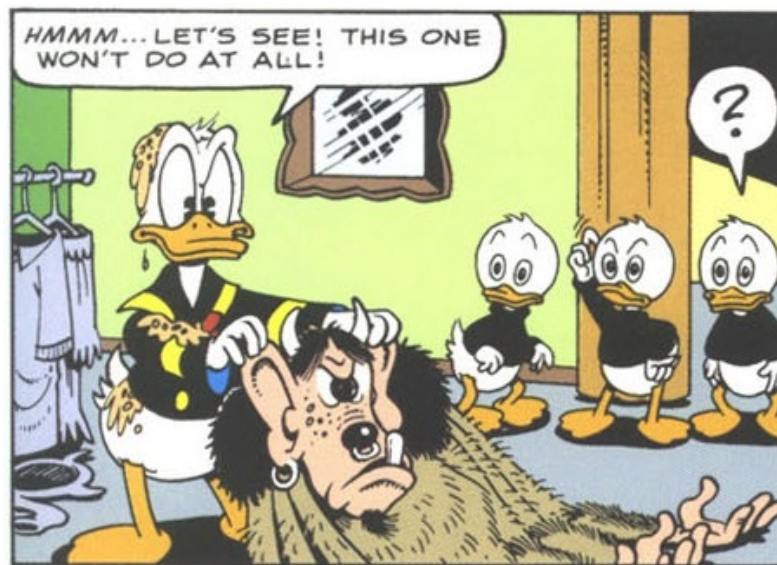
Bilde 2: Disney holder seg med harde og kompromissløse kontrakter; man må nesten til eventyrlitteraturen for å forestille seg at de kan penetreres.¹

Her skal vil nærmere bestemt til en av litteraturens høyborger, representert om ikke

¹Universal Solvent, 1995, Don Rosa

ved byens klassiske kubiske landemerke, fylt med tre kubikkmål penger², så ved byen selv, i staten Calisota, godt forankret i ganske mange millioner lesesinn. Hva er det lov til der, hvordan ser de ut, innbyggerne og de som påtreffes under de mangslungne ekspedisjoner, kloden rundt (og utenfor)? Og hvordan holder publikasjonsindustrien orden i sysakene, styrt fra toppen av selveste Walt Disney Company?

Man forstår, og aksepterer, at Disney er forskjellig fra et firma, en butikk, et kulturfremmende selskap. Dette er ikke et snilt forlag som gir ut Knausgård usensurert. Det er knallhard business, med hva det innebærer av juridisk forsiktighet og kjølige beslutninger. I en verden der man til enhver tid er et bananskall unna en foreldreaksjon er det ikke sjokkerende at man tidvis overkjører det de mest ihuga ønsker seg, selv fra vel begrunnede kunstneriske eller litterære prinsipper. Da den tysk-amerikanske psykiater Wertham tordnet frem om alle tegneseriers skadelige virkninger på barne-, ungdoms-, voksensjelene, i sin *The Seduction of the Innocent*, er det forståelig at Disney, ved Dell Comics, kjørte sin *Pledge to Parents* (bilde 1). I bransjen er Disney-kontraktene beryktede, og kun en Don Rosa greier å smugle inn en fotnote om dette (bilde 2).

Bilde 3: I den formidable Trick or Treat fra 1952 var Barks egentlig enda mer formidabel: hele syv sider ble sensurert, og leserne fikk aldri se selveste Smorgasbord. Hvilket forklarer guttenes milde forvirring, når Don Rosa viser frem denne Halloween-drakten.³

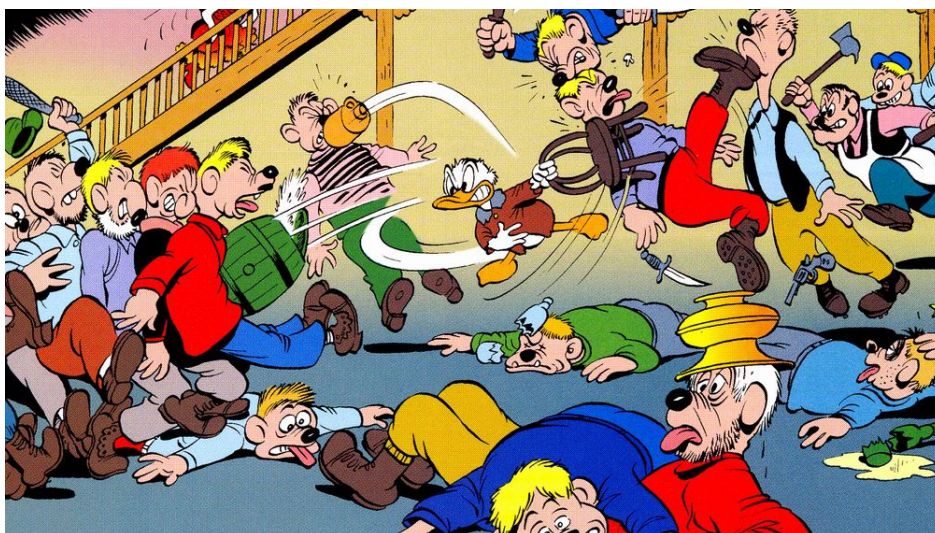
Sensur i Andeby

Også Carl Barks (1901-2000), den ubestridte ener ikke bare hos Andeby-folket, men i det langt videre perspektiv av det tyvende århundrets fremste folkefortellere, får smake

²Altså en seks-dimensjonal størrelse, forklarer Matematisk institutt

³Halloween-fortellingen Fit to be Pied, Don Rosa, 1987

sensurens saks og pisk. Noen få historier kommer rett og slett ikke gjennom sensuren, mens andre, som klassikerne Trick or Treat (bilde 3) og Back to the Klondike (bilde 4), blir brutalt beskåret. De ikke-publiserte tegningene blir mirakuløst nok tatt vare på, av noen ihuga forlagsfolk på bakrommet, så å si, og de rekonstruerte komplette historiene blir publisert tredivye år senere (se Sørensen, 2024).

Bilde 4: Skrue går på bar i Dawson, Yukon, i omtrent 1897, og forteller om det i 1952 (men fire sider Barks, inkludert denne scenen, ble sensurert).

Barks blir også sensurert, her og der, nær sagt i rute etter rute, fra begynnelsen i 1942 til etter 1960. Donald møter en riktig yppig dame på stranden i 1943, og etter en oppvisning av haisommerske dimensjoner blir han overøst med kyss – men andebrystene er dydig retusjert vekk⁴. En gang i 1946 setter han fyr på tingretten, i aller siste rute⁵, hvilket foranlediger den nødprosedyre at en tegner på bakrommet lager en ny slutt, der det hele har vært en drøm. Det er mange slike enkelthendelser, som Barks svelger unna med dype sukk, men uten å prøve seg med store aksjoner, selv om han gjennom 1950-tallet utvilsomt er en av USAs litterære stjerner (men aldeles anonymisert og ukjent), med tre millioner kjøpere og derfor enda flere millioner lesere av Walt Disney Comics & Stories hver måned.

Forfattere kan som kjent sensureres også i ettetid, selv etter vedkommendes død. Barks, som var gjennom en aldeles enestående oppovertur, fra ukjent anonym kulturarbeider og pensjonist til verdensberømt og feiret kulthelt, kunne kanskje ikke se akkurat det for seg. Hans verker er utgitt dyrt og flott i mange land, men visse redaktørendringer har han, og altså de millioner av lesere, måttet finne seg i.

At brennoffer-ordet har en annen klang nå enn i 1959 er ikke så rart (bilde 5). Noe mer kuriøst er det at ordet *fat* (tykk, på fortsatt gangbar norsk) er blitt såpass beheftet

⁴Lifeguard Daze, Walt Disney Comics & Stories #33, 1943

⁵The Firebug, Four Color #108, 1946

med den wokeske usikkerhet at ordet altså skal unngås og omgås, som med Roald Dahl. Nobelprisvinner Jelinek er blant de prinsipielt provoserte, over at den gode Fridolin Freudenfett ikke får lov å hete dette lenger (bilde 6); han skal herved hete Freundlich. Vi som kjenner våre klassikere ihukommer kongen på Rippa Taro i Sør-Stillehavet⁶, og blir nervøse for at han ikke lenger skal kunne ytre seg bramfritt («You mean what possession makes one man more envied than another man: a *big tummy!*»). Se også v. Hunoltsteins (1996) detaljerte gjennomgang, *Ehapa durchleuchtet: Manipulative Eingriffe in die deutschen Disney-Comics*.

Bilde 5: H-ordet har en annen klang, historisk og kulturelt, enn i 1959. I nyere utgaver er det conflagration.⁷

De stereotypifiserte folkeslag

Vi skal altså ikke forbauses over at visse temaer og tanker endrer seg over tid, i vinkler og klangfarge. Blar man seg gjennom noen av de mange lag med Andeby-fortellinger, fra 1940 og oppover, ser man naturligvis en del kilo stereotypier. Dette gjelder det man kan kalle nærmiljøet (de rike, de fattige, Dollys klubbvenninner, geskjeftige damer, de tykke og de smale, klassekamerater, skolelærere, hakkespetter, inspektører, organiserte og ikke-organiserte forbrytere, samt en mangfoldig hærske akademikere og vitenskapsfolk, som sikkert har inspirert et par generasjoner Blindern-professorer), og også de mange eksempler på *de andre*. Det er for disse vi har lært man skal være ekstra på vakt.

Vi treffer indianere (for å bruke det ordet), et imponerende mangfold av andre folkeslag, et par blåøyde skoleungdommer fra den norske vestkyst⁸; vi er i Australia og Afrika og

⁶The Status Seekers, Uncle Scrooge #41, 1962

⁷Volunteer Fireman, Carl Barks, WD Comics & Stories #225, 1959

⁸The Lemming with the Locket, Uncle Scrooge #9, 1955

Asia, i Tralla La og Tibet og Langtvekkistan⁹, som en Amundsen ved begge poler, vi er på havets bunn og i vilden sky, på stepper og i jungler, samt nesten oppe i Vietnamkrigen¹⁰. Altså skal man nesten forvente ettertidsubehageligheter, at historiene er for tunge av stereotypier og misrepresentasjoner og misforståelser, også fordi enhver Andeby-fortelling er tuftet på det litterære prinsipp at her skal det være morsomt og innfallsrikt, med tydelige kontraster.

Men jevnt over kommer Barks og Andeby-folket temmelig bra fra dette, tør jeg mene (mens man har lyst til å anbringe *Mikke Mus* og *negergutten Torsdag* i en parentes; Andeby kan ikke lastes for Musebys skjærmydsler). De som altså het eller heter indianere er i mange Barks-historier tegnet og berettet om med respekt og empati (samt humor og vidd og den største fantasi, naturligvis). Sørensen (2018) kommer grundig inn på to av disse klassikere, i sin artikkel for Norsk Oversetterleksikon, med vekt på hvordan språket har greid ferden over Atlanteren. Enhver leser, i alderssegmentet 7 til 90, må heie på både Pygméindianerne¹¹ («tror du elgen her, min bror / godtar eiendomsmeidlerord») og firkantfolket fra Gufseplassen (bilde 7). De er enkle og edle og lever med de kortene skjebnen har gitt dem.

Bilde 6: Fridolin Freudenfett, alias Tykkman F. Bollerud, får ikke lenger lov til å hete dette, hvilket gjør bl.a. Elfriede Jelinek prinsipielt provosert.¹²

⁹Du vet nok ikke hva som venter deg, Dumbo! Borti Langvekkistan sitter den beryktede røveren El Skurko og legger onde planer, leser vi i Donald nr 23 fra 1959

¹⁰Treasure of Marco Polo, Uncle Scrooge #62, 1966

¹¹Land of the Pygmy Indians, Uncle Scrooge #18, 1957, på norsk 1962, oversatt av Elisabeth Skaare

¹²Good Canoes and Bad Canoes, Carl Barks, WD Comics & Stories #179, 1955; i originalen heter han Porcmuscle J. Hamfat. Jelinek skriver. «Ich protestiere schärfstens gegen die Schändung der göttlichen Erika Fuchs und hoffe, daß ihr da mit im Boot seid. Nicht in dem, wo Fridolin Freudenfett schon drinliegt, sondern in einem andren, wo wir alle reingehen.»

Samtidig er det naturligvis andre fortellinger, der de ville er litt for ville, eller søramerikanerne for dovne¹³, men kanskje ikke mer enn vi har sett de rike litt for rike, professorene litt for lærde, de geskjeftige litt for geskjeftige. Alt dette bør man se på med et tilstrekkelig tilgivende og litterært godkjennende blikk. Som Sørensen (2001) maner frem, i et essay om Don Rosas ikke-Disney-verker, inneholder enhver parodi noen doser kjærlighet, kanskje beundring. Å bli parodiert er et æresmerke, ikke noe man for automatisk skal bli sint for, aller minst på andres vegne.

Bilde 7: I Andesfjellene i Peru kan man påtreffes nokså forbausende personer. Nynorskskolket ble visstnok såret.¹⁴

Barks, Andebys sjefsforteller, lar også sine meninger og holdninger tyte frem, når det gjelder de aspekter rundt *Vi og de andre* som har med hjelpearbeid å gjøre. Det som het u-hjelp til u-land heter kanskje utviklingshjelp til utviklingstrengende land nå. I flere historier problematiserer Barks de da gjengse forestillinger rundt dette. Vår helt Petter Smart er ved en anledning utsendt ekspert til Farbakistan¹⁵, men hans gode ingeniøridéer fungerer rett og slett ikke, og u-hjelperen må flykte tilbake til sitt i-land. En annen gang er Skrue og Donald på samme fly, til et temmelig krevende sydamerikansk land¹⁶; Skrue for å finne muskatnøtter til sin te, Donald som invitert

¹³Siden 1947 har vi egentlig lurt på hvordan det er gått med vulkanovianerne, etter at Donald bombet deres hovedstad med popcorn; Four Color #147

¹⁴Barks-originalen *Lost in the Andes* er Four Color #223, 1949; den norske versjonen kom ut i fem episoder, i Donald 13-17, 1963. Oversetteren Vivi Aagaard får en feiende start, med sitt djerpe nynorskgrep for gufseplassenfolket, mener Sørensen (2018)

¹⁵Buffaloed by Buffaloes, Four Color #1267, 1961

¹⁶A Spicey Tale, Uncle Scrooge #39, 1962

utviklingshjelpespert. Det går riktig dårlig, og det er såvidt de kommer hjem i behold.

Det er gjenkjennbare overtoner her, fra Burdick og Lederers *The Ugly American*, den politiske roman fra 1958 med svært mange skurkeskikkelser, om USAs og FNs hjelpeprosjekter som ikke virker, men én helt, nemlig den stygge amerikaneren. Også Immerwahr (2020) har en detaljert gjennomgang av hvordan temaet «Vi i Vesten mot de noe mindre verdige andre» har sett ut gjennom Barks' forfatterskap. Man kan også ta frem den delvis beryktede *How to Read Donald Duck* av Dorfman og Mattelart, publisert i Chile 1971. Den er litt for anmassende i sine poeng, tillater jeg meg å synes, som er at USA er en indoktrineringsmaskin som med sin kapitalistiske ideologi ødelegger Sør-Amerika. For denne leser taper boken noen av sine poeng ved nær sagt å nekte for at noen av historiene faktisk er genuint morsomme, at de holder høyt litterært nivå, at de har hauger av nyanser ombord.

Er Andeby truet?

Men hva kan woke og alt i de nærskyldte område medføre, i tiden som kommer, for Andeby, for forfattere, tegnere, lesere? Vi får se, som litteraturviterne sier, når slike spørsmål stilles. Kanskje blir historiene flatere pliktløp, for forutsigbare, for de våkne barn og deres familier, og kanskje andre og større kamper utkjempes, om lesingens og leselystens bevarelse. Som Hjort og Sørensen har pekt på og diskutert (1998, 2018), vil det beste av det beste alltid overleve, og de verdisyn vi lærer om i Andeby er nyanserte og mangslungne nok til at de fortsatt leverer og interesserer.

Situasjonen kunne selvsagt vært verre, sett fra det perspektiv vi venner av Andeby holder oss med: vi vil at fortellingene av Barks og Rosa skal overleve, stelles pent med, gis ut, for nye generasjoner. Disney kunne stengt et par porter, i kjølvannet av woke og manglende nyanseringer om de rimende pygméindianere og firkantede gufseplassianere og sytten andre folkeslag og grupper. De kunne forbudt Fridolin Freudenfett å eksistere, ikke bare ta fra ham hans frydefulle navn. De har tilsynelatende valgt en klok nok gangbar vei i det post-wokeske villnis. En rekke Disney- og Egmont-utgivelser, selv mitt eget uskyldige forord om Oljeeventyret i Norge og Andeby (Hjort, 2023), er forsynt med denne generiske caveat:

«Denne utgivelsen inneholder negative fremstillinger eller dårlig behandling av folk eller kulturer. Disse stereotypiene var feil da og er feil nå. Heller enn å fjerne dette innholdet, så [sic] vil vi erkjenne den skadelige påvirkningen, lære av den og stimulere til samtale for å skape en mer inkluderende fremtid sammen. Disney forplikter seg til å skape historier med inspirerende og ambisiøse tema som viser det rike mangfoldet av menneskehetens opplevelser over hele kloden.»

Men Andeby er truet, ikke bare av manglende leseiver og de forstyrrende oppmerksomhetskonnkurrenter, men nær sagt innad, av Disneys egne jurister. Detaljene er ikke aldeles klare for almenheten (Disney kommuniserer i beste fall beslutninger, men ikke

begrunnelser), men to av Don Rosas sentrale historier er tilsynelatende stanset for all fremtidig publisering. Det dreier seg om «Verdens rikeste mann» (1994), et av kapitlene i Rosa episke og prisbelønte *The Life and Times of Scrooge McDuck*, samt den enkeltstående epilogen «En drøm for livet» (2002). Det disse har til felles, som den antatte grunn til at Disney setter ned sin stålfot (for all fremtid!), er karakteren Bombie the Zombie (bilde 8).

Bilde 8: Bombie the Zombie, fra Barks-historien *Voodoo Hoodoo*, 1949, men her i Don Rosa tapning, *The Richest Duck in the World*, 1994.¹⁷

Andeby er et komplekst samfunn, også rent litterært. Hendelser veves sammen i et både løst og forvirrende lappeteppes av fortellinger, der dramaet Donald ble utsatt for forrige måned tilsynelatende ikke er avgjørende enn si ihukommens måneden etter. Slik sett kan man argumentere for at fraværet av visse enkelthistorier ikke utgjør stor fare for resten av fortellingene. Men dette resonnementet holder ikke, argumenterer Hjort og Sørensen (1998, 2018) indirekte for; det er visse bærebjelker som bare må være der, særlig om Skrues liv og levnet, for at han og vi lesere skal henge på grep. Og en av disse sentrale bjelker er *Voodoo Hoodoo*-soga (Barks, 1949), der Bombie the Zombie altså dukker opp. Hovedpoenget er ikke Bombie selv, men det følgende, sitert fra Hjort og Sørensen (2018):

¹⁷The Richest Duck in the World oversatt til norsk er naturligvis Verdens rikeste mann

«Det viser seg, ved et grundig etisk ettersyn av hans livs bok, at jo, det er et stort, stygt, skramlende skjelett av et unntak fra «ærlig var jeg»-regelen i Skrues livsskap. I historien *Voodoo Hoodoo* fra 1949 fortelles det om en episode der han lurte en stamme i Afrika trill rundt, faktisk på en rystende grusom måte. Dette er noe som har forfulgt ham hele livet – til og med i rent bokstavelig forstand; stammens medisinsmann lyste forbannelse over ham og sendte en zombie ut i verden på evig jakt etter Skrue.»

Å frata Skrue hans skaps eneste ramlende skjelett er dårlig psykiatri, dårlig politikk, og dårlig litteratur.

Referanser

E Burdick, W Lederer (1958). *The Ugly American*. Norton, New York.

A Dorfman, A Mattelart (1971). *Para leer al Pato Donald*. Ediciones Universitarias de Valparaíso, Pontifical Catholic University of Valparaíso, Chile. Senere utgitt flere ganger på engelsk, *How to Read Donald Duck*.

NL Hjort (2023). Oljeeventyret – i Norge og Andeby. Norsk Donald, Oljeeventyret: En vandring gjennom Norges Donald-historie. Egmont, Oslo.

NL Hjort, Ø Sørensen (1998). Penger og verdisyn i Andeby. *Idéfilosofisk tidsskrift ARR*, Universitetet i Oslo.

NL Hjort, Ø Sørensen (2018). Rikdom og pengenes verdi i Andeby. Donald Duck Samlede Årganger (1976, bind VI), Egmont.

v. Hunoltstein, B. (1996). *Ehapa durchleuchtet. Manipulative Eingriffe in die deutschen Disney-Comics*. Sonderheft 34 des Der Donaldist.

D Immerwahr (2020). Ten-Cent Ideology: Donald Duck Comic Books and the U.S. Challenge to Modernization. *Modern American History*, side 1-26.

Ø Sørensen (2001). So you thought Don Rosa didn't like superheroes? Preface to *The Adventures of Captain Kentucky* (The Don Rosa Archives II, red. NL Hjort, Gazette bok, Oslo).

Ø Sørensen (2024). Le tavole originali di *Paperino e le forze occulte* e altri originali barksiani. I *Arte L'oro di Barks*.

Ø Sørensen (2018). Fra Duckburg til Andeby: Donald på norsk. Norsk Oversetterleksikon.

F Wertham (1954). *Seduction of the Innocent*. Rinehart & Company.

Nils Lid Hjort er professor i statistikk ved Matematisk institutt, UiO, og tilhører i likhet med Øystein Sørensen Videnskaps-akademiets donaldistiske fraksjon. Han har publisert fagbøker på Oxford og Cambridge University Press, og har vært involvert i diverse Forskningsråds-støttede prosjekter. I 2022–2023 ledet han prosjektet «Stability and Change», ved Centre for Advanced Research, Oslo, sammen med Håvard Hegre, med konfliktforskere, statsvitere og statistikere.